

HAL
open science

Esperanto kaj la Dua Mondmilito: postmemora aliro al transnaciaj rakontoj

Pascal Dubourg Glatigny

► **To cite this version:**

Pascal Dubourg Glatigny. Esperanto kaj la Dua Mondmilito: postmemora aliro al transnaciaj rakontoj. Internacia Kongresa Universitato, Aug 2020, On line, Canada. ⟨halshs-02915944⟩

HAL Id: halshs-02915944

<https://shs.hal.science/halshs-02915944v1>

Submitted on 17 Aug 2020

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

HAL Authorization

Esperanto kaj la Dua Mondmilito: postmemora aliro al transnaciaj rakontoj

Pascal Dubourg Glatigny

Prof. D-ro. Pascal Dubourg Glatigny estas esplorprofesoro ĉe CNRS (franca nacia esplorcentro) kaj disvolvas sian aktivecon kadre de Centre Alexandre Koyré (Parizo, EHESS). Li doktoriĝis en 1999 kaj habilitiĝis en 2014. Li kunordigas esplorojn rilate al Esperanto kaj la dua mondmilito kaj iniciatis la retejon *mondmilito.hypotheses.org*, kie regule aperas kontribuoj kaj novaĵoj de la internacia esplorgrupo.

Resumo: Esperanto kaj la Dua Mondmilito: postmemora aliro al transnaciaj rakontoj

La dua mondmilito abrupte batis la Esperanto-movadon: en Eŭropo kaj Azio, persekutoj kontraŭ la movadanoj estis starigitaj de la totalismaj reĝimoj kiuj aperis aŭ enradikiĝis laŭlonge de la 1930-aj jaroj. Sed ankaŭ la milito eksplodis en momento de movada malforta organizado: en 1936 la neŭtrala movado dividiĝis inter UEA kaj IEL. Same en la laborista movado la stalinistoj estis provokintaj skismon ene de SAT kaj en 1932 fondis IPE. La agado dum milita reduktiĝis forte kaj la dokumentaj spuroj estas maloftaj.

La postmilita renaskiĝo estis konsekvence forte markita de la ĵus pasinta milita sperto. En la dua duono de la 20-a jarcento, signifa parto de la Esperanto-verkaĵoj kaj beletro, ĉu pritraktas rekte la militon ĉu estas forte influita de ĝiaj konsekvencoj. La korpuso estas ampleksa kaj entenas romanojn, novelojn, poemojn, memrakontojn kaj aliajn formojn de verkaĵoj kiel unu opero-libreto.

Malmultaj el tiuj tekstoj estas konataj ekster la Esperanto-komunumo, escepte de *Maskerado ĉirkaŭ la morto*, la vivrakonto de Tivadar Soros (aperinta en 1965). Ĉar ĝi estis tradukita en diversajn lingvojn tial ĝi apartenas nun al la fontaro de esploristoj pri la Ŝoaho. Sed la tekstaro estas ege riĉa kaj pritraktas tre diversajn temojn, kiuj rigardas preskaŭ ĉiujn mondopartojn: pri la evakuado de infanoj en Londono en 1939 en la romano *Londonanidoj*, verkita de la adoleskulo Donald Munns (1946), pri la japanaj prizonuloj en usonaj postmilitaj kampoj en *Naskitaj sur la ruino* de Miyamoto Masao (1976), pri la destino de skotaj familioj inter la unua kaj la dua mondmilitoj en la *Granda Kaldrono* (1978) de John Francis, pri la sperto de la Ŝoaho en la poemaroj de Julius Balbin. Eĉ la ĉefverka epopeo de William Auld *La Infana raso* (1955) povas esti legata kiel post-hiroŝima poemo. La kresko de totalismaj

politikoj kaj la tuj sekva milito plu interesas nuntempajn verkistojn, kiel atestas la romanoj de Mikael Bronŝtejn kaj Trevor Steele. El tiuj fikciaj rakontoj, bazitaj sur historiaj faktoj, oni komprenas kiel la Esperanto-komunumo konstruis sian memoron de tiu periodo: kiujn eventojn ĝi pli emas pritrakti sed ankaŭ kiujn ĝi emas forgesi.

La postmemora aliro okupiĝas ĝuste pri tio, kiun mondvidon iu verko peras al siaj legantoj. Ĝi ne intencas pridiskuti la beletran kvaliton sed la historian enhavon. La nacilingva literaturo pri la mondmilito estas forte markita de la nacia sperto, ĉar neeviteble la tramilita sperto estis tre malsimila en la diversaj landoj. Eĉ multaj lingvoj estis postmilite ne nur kulture ligitaj sed krome politike markitaj. Iuj militrakontoj estas ja transnaciaj kaj konstruas ponton inter du lingvo-teritorioj, specife ĉe elmigrintoj kiuj alprenis la lingvon de la gastlando. Sed la Esperanta kontribuo prezentas la unikan trajton de postnacia diskurso, samtempe radikanta en la landa sperto kaj rigardanta la mondon el alia vidpunkto. La postmemora aliro strebas kapti kaj epiteti la specifecon de la Esperanta militrakonto preter la naciaj kondiĉoj kaj la imperialismaj mondrigardoj.

Abstract: Esperanto and the Second World War: a post-memory approach to transnational narratives

The Second World War hit the Esperanto movement abruptly: in Europe and Asia persecution of its members was introduced by the totalitarian regimes which appeared or established themselves in the course of the 1930s.

But the war also broke out at a time of poor organisation of the movement: in 1936 the neutral movement split into UEA and IEL. Likewise in the workers' movement Stalinists had provoked a schism within SAT and in 1932 had founded IPE. Activities during the war were greatly reduced and documentary traces are rare.

The post-war rebirth was thus strongly marked by the recent experience of the war. In the second half of the 20th century a significant part of Esperanto writing either deals directly with the war or is strongly influenced by its consequences. The corpus is extensive and contains novels, short stories, poems, autobiography and other forms of writing such as one opera libretto.

Few of these texts are known outside the Esperanto community, except *Maskerado ĉirkaŭ la morto*, the life story of Tivadar Soros (which appeared in 1965). Because it has been translated into several languages it is now part of the source material for researchers into the Shoah. But the corpus is extremely rich and deals with very diverse topics concerning almost every part of the world: the evacuation of children in London in 1939 in the novel *Londonanidoj* written by an adolescent Donald Munns (1946), the Japanese prisoners in US camps in *Naskitaj sur la ruino* by Miyamoto Masao (1976), the destiny of Scottish families between the First and Second World Wars in *La granda kaldrono* (1978) by John Francis, the experience of the Shoah in the poems by Julius Balbin. Even the epic masterpiece by William Auld, *La infana raso* (1955), can be read as a post-Hiroshima poem. The growth of totalitarian politics and the following war still interest today's writers, as is shown by the novels of Mikael Bronŝtejn and Trevor Steele. From these fictional accounts, based on historical facts, one can understand how the Esperanto community has built its memory of this period: which events it is more inclined to deal with, but also which it is more inclined to forget.

The post-memory approach engages with just that: what view of the world does a work convey to its readers? It does not aim to discuss literary quality, but rather the historical content. National literature on the world war is strongly marked by the national experience, because inevitably the wartime experience is very different for different countries. Even some languages are not just culturally but politically marked by the war. Some war stories are international and create a bridge between two language territories, especially with migrants who take on the language of the host country. But the Esperanto contribution presents the unique quality of a post-national discourse, at the same time both rooted in the national experience and looking at the world from another point of view. The post-memory approach strives to capture and identify the specificity of the Esperanto war narrative beyond national conditions and imperialist world views.

Resumé: L'Espéranto et la Seconde Guerre mondiale : une approche mémorielle et post-mémorielle des récits transnationaux

La Seconde guerre mondiale s'est abattue avec violence sur le mouvement espérantiste: en Europe et en Asie, les militants firent l'objet de persécutions mises en œuvre par les régimes totalitaires qui apparurent et se renforcèrent au cours des années 1930. Mais la guerre explosa également dans un moment de faiblesse de leurs organisations: en 1936, le mouvement neutre s'était divisé entre l'UEA (Genève) et l'Internacia Esperanto-Ligo (Londres). Au sein du mouvement ouvrier, on observait le même phénomène: les staliniens avaient provoqué une scission au sein de SAT qui se traduisit par la fondation de l'Internacio de Proleta Esperantistaro, proche de la Troisième internationale. En conséquence, l'activité fut considérablement réduite pendant la guerre et les traces documentaires sont peu fréquentes.

La renaissance que connut le mouvement après-guerre fut ainsi fortement marquée par l'expérience de la guerre récente. Dans la seconde moitié du 20e siècle, une partie significative des écrits en espéranto et de sa littérature est fortement influencée par les conséquences de la guerre ou affronte directement ce thème. Le corpus est large et comprend des romans, des nouvelles, des poèmes, des autobiographies et d'autres formes d'écrits comme par exemple un livret d'opéra.

Peu de ces textes sont connus en dehors de la communauté espérantiste, à l'exception de *Mascarade autour de la mort*, le récit autobiographique de Tivadar Soros (1965). Après avoir été traduit en plusieurs langues, il appartient désormais aux sources des historiens de la Shoah. Mais l'ensemble des textes est particulièrement riche, traite une grande diversité de thèmes et concerne presque toutes les parties du monde: le roman *Londonanidoj* (1946), écrit par l'adolescent Donald Munns, relate les évacuations d'enfants de Londres en 1939, *Naskitaj sur la ruino* (1976) de Miyamoto Masao sur les prisonniers japonais dans les camps américains d'après-guerre et la désillusion qui suivit la libération, *La Granda Kaldrono* (1978) de John Francis sur le destin de familles écossaises entre Première et Seconde Guerres mondiales, les recueils de poèmes de Julius Balbin sur la déportation et les camps d'extermination... Même le chef d'œuvre de la littérature en espéranto, *La Infana Raso* (1955) de William Auld, peut-être lu comme un poème post-Hiroshima. L'expansion des politiques totalitaires et la guerre qui s'ensuivit continuent à intéresser les écrivains

contemporains comme le montrent les romans du Russe Mickael Bronstein ou de l' Australien Trevor Steele. A la lecture de ces récits de fiction basés sur des faits historiques on saisit comment la communauté espérantiste construit sa propre mémoire de cette période: quels événements elle privilégie mais aussi ceux qu'elle préfère oublier.

L'approche post-mémorielle s'occupe précisément de ce champ: quelle vision du monde ces écrits transmettent-ils à leurs lecteurs? Elle ne discute pas la qualité littéraire mais le contenu historique. La littérature dans les autres langues est fortement marquée par l'expérience nationale de la guerre, par définition très variable selon les pays. A l'issue de la guerre, de nombreuses langues ne sont plus seulement liées à une culture mais également politiquement connotées. Certains récits de guerre sont transnationaux dans le sens où ils construisent un pont entre deux sphères linguistiques, en particulier dans l'œuvre d'émigrés qui ont adopté la langue du pays d'accueil. Mais la contribution en espéranto présente la caractéristique unique d'un discours post-national, simultanément enraciné dans l'expérience des différents pays mais regardant le monde depuis une autre perspective. L'approche post-mémorielle vise à saisir et à qualifier la spécificité du récit de guerre en espéranto au delà des conditions nationales et des visions impérialistes.

Esperanto kaj la Dua Mondmilito: postmemora aliro al transnaciaj rakontoj

Majstroverko de la Esperanta literaturo, simbolo de la montevidea renesanco¹, *La Infana Raso* de William Auld (aperinta en 1956) estas hodiaŭ beletra lumturo de la Esperanto-parolanta komunumo. Kvankam malfacila legaĵo, riĉa je multflankaj referencoj, lingve kaj tipografe eksperimentema, ĝi komfortigas la penson ke Esperanto «ne estas nura projekto, simpla kodo, aŭ amata ĉevaleto de grupeto de ekscentruloj»². Dank' al sia kapablo distordi la lingvon restante komprenebla de klera leganto Auld pruvas la maturecon de la lingvo. Poemo «epizoda anstataŭ eposo»³, abolante la rakontan sinsekvon de eventoj kaj la tradician engaĝigon de la poema teksto, ĝi sankcias la eniron, iom malfruan, de la esperantlingva literaturo en la modernecon. La verko klare distanciĝas de la parnasa tradicio pro sia profunda socia enradikiĝo en la realeco de sia tempo. Auld apartigas Espe-

George McIntosh, Ilustraĵo por la dua eldono de *La Infana Raso* de William Auld, La Laguna, 1968.

¹ C. Minnaja, G. Silber, *Historio de la esperanta literaturo*, La Chau-de-Fonds, 2015, p. 276.

² G. McKay, «Esperanta Antaŭparolo», *William Auld 's La Infana Raso in translation, English, Scots and Gaelic*, Raleigh (North Carolina), 2015, p. 14.

³ J. Francis, «Antaŭparolo (eldono, 1956)», W. Auld, *En barko senpilota, plena originala poemaro*, Pisa, 1987, p. 753-758.

ranton de la aliaj planlingvoj ĉar ĝiaj estiĝo kaj evoluo ne rezultas nur de lingvosciencia inĝenierio sed ĉar «lingvo estas socia fenomeno / kreaĵo de sociaj interaktoj» (*La Infana Raso*, XVIII). La celo de la poezio estas esplori la mensan karakteron de la komunumo portanta kaj produktanta la lingvan esprimon. La verkisto liveras sian personan vidon sur tiu kolektiva homa sperto. Evidente Auld ne verkis *La Infanan raso* kaj la ceteron de sia verkaro nur por pruvi ke Esperanto estas egalranga lingvo kompare kun aliaj lingvoj posedantaj pli vastan beletran trezoron. Auld ankaŭ verŝajne ne verkis ĝin por intence «esti laŭta ŝtormo kiu skuos la Esperanto-komunumon»⁴.

La sprono venas de la deziro, intima neceso reconcepti la mondon post la mondmilito, kiu forviŝis grandan parton de la homa civilizo kaj definitive renversis la antaŭan fidon en la daŭra progreso de la homaro. Pasis iom da tempo ĝis la kritiko konsciiĝis pri tiu aspekto de la verko. En la prologo de la dua eldono, aperinta en 1968, Vilmos Benczik skribis pri la enhava graveco de *La Infana Raso*, kiu meditas «la estonto[n] de la homaro [...] en tempo graveda de du atombomboj»⁵. Precize li datumas la intelektan naskiĝon de la projekto *La Infana Raso* en la jaro 1949, la dato de la definitiva fermo de *Literatura Mondo* en Budapeŝto. Jes ĉio ŝanĝiĝas post la milito kaj la provoj revivigi la antaŭmilitan gloron estas vanaj. Tiu historia kaj politika fono de la verko ne estas la aspekto plej rimarkita de la kritiko. Tamen la socia fermento estas ĉie en la verko, la strukturo kaj dinamismo de la homa socio kun ĝiaj virtoj kaj malvirtoj. La poemo estas fama pro sia kontraŭeklezia sento, kiu etendiĝas al ĉiuj vertikalaj povoj kaj anatemas la «polatakistojn» en ĉapitro kiu ĉefe reliefigas kontraŭmilitistajn strebojn (IV). Sed modernece la teksto manifestiĝas ĉar ĝi rekonsciiĝas la esperantistojn pri la kronologio de la reala mondo, pri la sinsekvo de periodoj en la fluanta tempo kaj invitas ilin forlasi la teleologian aspekton de sia esteco: ne plu regas la simpla tempa divido inter la movada agado kaj la fina venko kiu venos iam kiam..., sed la konsciigo ke la ĵus finita milito enkondukis tempotranĉon.

«Tiel longa kronologia distanco troviĝis / inter Sargono Unua kaj Aleksandro la Granda / kiel troviĝas inter Aleksandro la Granda kaj la nuna epoko» (IX): tempo fariĝas distanco kaj jaroj kalkuliĝas en kilometroj kiujn oni devas laŭkuri. Kvin ĉefaj momentoj skandas la historion de la homaro: «terformiĝo / vivapero / Sargono Aleksandro Zamenhof», du naturecaj, tri homecaj. La periodo de Sargono elvokas la ekeston de imperioj, la dua la etendiĝon de imperioj kaj la lasta, kun Zamenhof, la burĝonon de kontraŭkoloniismo ne nur lingva sed ankaŭ kultura kaj konsekvence politika. Sed meze de la verko, enkondukiĝas la subfosa kialo de la verko: la malkapablo kolektive agadi, reorganizi la socion, post la furiozo de la dua mondmilito. Auld skribas: «mi forgesas pri l'fulmokakto de Hiroŝima / Mi deziras nur okupon, virinon, distron / lernas nur hazarde, forgesas multon» (VIII). La atombombon li ne forgesis: ĝi okulfrape dominas la tekston, sed li klopodas, li volus ne forgesi sed malmemori, forviŝi el sia memoro. Lia sinkoncentrado svenis. Lerno kaj memoro, la ĉefaj motoroj de socia progreso en la antaŭ-milita periodo, ne plu havas sencon en cirkonstancoj tiom ŝokaj ke oni strebas nur serĉi distron. Sekvas ĉapitroj kiuj distilas malesperon ĝis atingo de apokalipsa etoso. Kiel en la Biblio tamen, la detruo ne estas komplete pesimisma : «la rokomuron tremigas kaj fendas inundo / akvoj torentas muĝe tra l' aperturo / ili ĵetas ŝtonegojn ŝaŭme / kaj arbojn deŝiras [...] se vi staras luktante kun klara

⁴ G. Seenan, «A poet, but we don't know it», *The Guardian*, 29/09/1999.

⁵ V. Benczik, «Prologo (2a eldono, 1968)», Auld, *En barko senpilota...*, op. cit. p. 759-766.

cerbo / baldaŭ la nigra torento trankviliĝos [...] kaj la tuta tereno fariĝos fekunda» (XII). Do kiun bildon *La Infana Raso* peras pri la mondmilito kaj la sekva rolo de esperantistoj? Kontraŭe al multaj nacioj, kiuj postmilite prilaboris kaj pridiskutis la komunan respondecosenton, la pacemaj esperantuloj evidente distanciĝas. Sed tio signifas ankaŭ ke ili agnoskas sian malsukceson influi la socion kaj politikon kaj desegnas la apartan, paralelan vojon kiun ili sekvos de nun. De la politikistoj Auld atendas nenion, sed la «klara cerbo», la inteligenteco de individuoj rekonstruos estontecon. *La Infana Raso* estas funebra procesio en la specifa kunteksto de lingva emancipiĝo.

La memora kaj post-memora aliro okupiĝas ĝuste pri tio: kiamaniere rakontoj atestas pri la pasinteco? Kiagrade la memoro konstruas kaj rekonstruas la historiajn travivaĵojn? Kiujn faktojn la rakontanto pli specife prilumas kaj kiujn li preferas prisilenti? Kiamaniere la rakontanto priskribas, prijuĝas, komentas la realon? La celo de tiu analizo estas kompreni kiel la verka aspekto de historia rakontado provas influi la postan percepton de travivintoj kaj de postaj generacioj⁶. Siaflanke la tradiciaj historiistoj kutimis labori ĉefe per oficialaj dokumentoj produktitaj en la sama tempo de la okazaĵoj kaj plej ofte plukitaj en administraciaj arkivoj. Historiistoj prilaboris precipe samtempecon kaj samlokecon. Sed en la lastaj 20 jaroj historio riĉigis sian rigardon al la pasinteco dank' al la metodaro depruntita el aliaj homaj sciencoj: sociologio ebligis enplekti antaŭe neglektitajn homgrupojn, geografio montris la gravecon de la spaco-distanco kaj antropologio ebligis formuli gravajn ĝeneralajn demandojn surbaze de tre specifaj kazoj. La historiistoj de la dua mondmilito, kaj specife tiuj studintaj la Holokaŭston, devis abrupte konfrontiĝi kun premaj sociaj demandoj: kiel la postaj generacioj memoros la tragediecon de la eventoj? Malantaŭ tiu strebo ili flegis la esperon, ke tiu memorperado malhelpos ripeton de samaj minacoj.

Tamen la sperto kaj eĉ la memoro de la dua Mondmilito ne sufiĉis, kiel antaŭvidis Auld en *la Infana Raso*. Laŭlonge de la dua duono de la 20a jarcento, sinsekvis granda vico de diversskalaj genocidoj: la disiĝo inter Hinda Unio kaj Pakistano, en Ĉinio la Kultura Revolucio, en la Kampuĉeo de la ruĝaj kmeroj, en Iraka Kurdistan, en Ruando, en Jugoslavio... La listo longas sed la morala tasko restas kaj ĉiufoje pridemandas la perantojn de memoro. La rolon de la malaperantaj atestantoj transprenas nun novaj generacioj, kiuj ne mem spertis la eventon sed konscias pri la neceso vivteni la scion kaj konscion de la historiaj eventoj. La memoro fariĝas post-memoro. La verkmaniero evoluas kaj adaptiĝas. Ankaŭ la enhavo. La zorgo de tiutempa atestanto ne ekzakte respondas al tiu de posta generacio. Kiam antaŭe historio laboris preskaŭ ekskluzive sur la ebena de la pasinteco, tamen ĝia tasko iom post iom evoluis sur tri kronologiaj ebenaĵoj: la historia substrato, la memora atesto kaj la post-memora pluekzisto.

Rilate la strikte historian tavolon la Esperanto-fenomeno troviĝas en aparta kaj specifa situacio. Aparta ĉar ĝi preskaŭ neniam estis rilatigita kun aliaj mondproblemoj kaj sociaj movadoj ekster la tre limigita interlingva komunikado. Tiel la esperantistoj mem difinis sian agadsferon: la demandon de la intergenta aŭ interkultura helplingvo. Specifa ĉar la Esperanto-movado aŭ komunumo ne havas oficialan deponojon de sia memoro: ĝi posedas nek veran universitaton nek ŝtatan administracion, naturaj konservantoj de iu komuna memoro. Certe la plej grandaj organizaĵoj mastrumas ian arkivon, sed ili estas plejparte ege fragmentaj, malfacile alireblaj kaj ofte apenaŭ sufiĉas por verkado de tradicia historio.

⁶ M. Hirsch, *Post-memory, writing and visual culture after the Holocaust*, New York, 2012.

Afiŝo de Sennacieca Asocio Tutmonda,
post 1933 (ÖNB, Vieno)

Konsekvenco, pri la strikta periodo de la dua mondmilito (1939-1945), kiam agado estis malhelpita de cirkonstancoj kaj internaciaj interŝanĝoj interrompitaj, ni havas relative malmultajn dokumentojn. La plej granda parto de la Esperanto-asocioj ĉesigis sian aktivadon aŭ estis devige fermitaj. Krome la grandaj organizaĵoj frontis la militon en malfortigita kondiĉo: en 1936 la neŭtrala movado dividiĝis inter UEA (en Ĝenevo) kaj Internacia Esperanto-Ligo (apud Londono). Same en la laborista movado la stalinistoj estis provokintaj skismon ene de SAT kaj en 1932 fondis Internacian Proletan Esperantistaron. Dum longaj jaroj, Ulrich Lins traserĉis kaj elstudis la organizaĵajn kaj la ŝtatajn arkivojn. Li sukcesis doni bildon pri la oficiala situacio de la movado en diversaj landoj (ĉefe Germanio, Sovetunio kaj Japanio) dum la periodo kiu komenciĝas kun la plifortiĝo de la faŝistaj reĝimoj ĝis la malpermeso (oficiala aŭ *de facto*) de la lingvo kaj la persekuto kiu postĉasis kaj mutigis la uzantojn⁷. La Esperanto-movado silen-

tiĝis dummilite kaj, kiam ĝi povis funkcii, rolis preskaŭ nur kiel reto por helpo al samideanoj en iuj landoj. Kvankam estus utile konduki la saman esploron en aliaj landoj, tiu fontaro havas siajn limojn. La Esperanto-kondiĉo ne estis reguligita nur de oficialaj decidoj. En multaj kazoj la fenomeno Esperanto estis rigardata de la reĝimoj kiel marĝena kaj konsekvenco neglektata de registaroj; tio ne signifas, ke esperantistoj pro siaj transnaciaj idealoj de egaleco ne estis persekutataj.

Tial eblas kaj indas verki alian flankon de la pasinteco. La individuaj esperantistoj mem travivis la militon, ili estis diversgrade trafitaj de la geopolitikaj eventoj kaj ilia mondbildo estis abrupte batita de perforta ideologio kiu firmiĝis en granda parto de la mondo. Pri tiu sperto ekzistas abunda fontaro. Ekde la elmilitiĝo ĝis la nuna momento aperis multaj publikaĵoj kiuj rakontas la eventojn en tre diversaj manieroj: vivrakontoj, intervjuoj, artikoloj kaj diversspecaj beletraĵoj. Ili estas disaj kaj ĝis hodiaŭ nur parte identigitaj. En artikolo dediĉita al serio da esperantlingvaj publikaĵoj pri la Dua Mondmilito aperintaj komence de la tria jarmilo, Humphrey Tonkin pridemandas sin kial la esperantistoj ne flegas sian historion kaj specife la konfliktajn periodojn. Esperantistoj «kies movado, tute kompreneble, emas al optimismo, kaj ne nepre al la speco de sinekzamenado, kiun postulas ĝia pasinteco»⁸. Se ni retrorigardos la abundon kaj riĉecon de la tekstaro, maloptimismo ne venus al la menso. Malgraŭ ege malfavora etoso por la institucia florado de kiu ajn alternativa pens- kaj agadmaniero kiel Esperanto, dum la periodoj antaŭ kaj post la milito, la Esperanto-parolantoj montriĝis home, noveme kaj intelekto ekstreme fekundaj.

Antaŭ kelka tempo, grupo da esploristoj el diversaj branĉoj (historio, politikaj sciencoj, lingvo-scienca, geografio...) decidis kunigi la disponeblajn fontojn kaj plukolekti

⁷ U. Lins, *La danĝera lingvo*, Rotterdam, 2016 (lasta eldono).

⁸ H. Tonkin, «Kaoso en Esperantio: eĥoj de la Holokaŭsto», *Beletra Almanako*, 2, 2008, p. 59.

LONDONANIDOJ

De DONALD W. MUNNS

EL LA ANTAŬPAROLO

Preskaŭ ĉiu scias, ke en 1939, je la komenco de la milito, oni forsendis la infanojn el la grandaj urboj en Britujo en kamparajn partojn de la lando. El Londono oni forsendis multajn milojn, kaj ĉi tiu verko pritraktas la spertojn de kelkaj el ili.

Donald Munns, la verkinto, havis nur dek kvar jarojn kiam li verkis la romanon. Estus iom miriga afero se tiuĝa knabo verkus tian libron en sia propra lingvo. Ke li povis tiel bone fari en Esperanto, kiun li estis hejme studinta dum 15 monatoj, estas pruvo ne nur pri lia kompetenteco, sed ankaŭ pri la kompara facileco kaj esprimkapablo de Esperanto. Estas kun granda bedaŭro ke ni devas informi la legantaron ke Donald Munns mortis en Marto 1945, nur dekkvinjara.

Prezo 2 ŝil 6 pencej ; afranko 2p.
(aŭ dek respondkuponoj)

Eldonita de
THE ESPERANTO PUBLISHING COMPANY LTD.

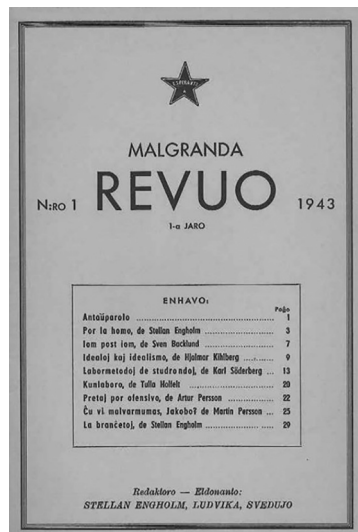
Mendu ĉe
INTERNACIA ESPERANTO-LIGO
Heronsgate, Rickmansworth, Herts., Anglujo

Reklamo por la romano *Londonanidoj*
de Donald Munns (1946)

noveloj de Hasegawa Teru, konata de esperantistoj sub la plumnomo Verda Majo, kiuj rilatas al la japana okupacio de Ĉinio. Dummilite aperintaj estas ankoraŭ malpli: inter ili *Flustr'el Urgano*, raportoj el la fronto ĝuste de Verda Majo, aperis en 1941 en Ĉongĉino, centra Ĉinio¹⁰. Verkita dumilite de adoleskanto, Donald Munns, *Londonanidoj* (aperis en 1946) pritraktas la elurbigon de britaj infanoj komence de la milito. Ununura beletra revuo aperis dummilite, *Malgranda Revuo*, redaktata kaj presata en la neŭtrala Svedio. Ĝi eĉ estis lanĉita en 1943, kio montras la optimismon de la iniciatintoj. La enhavo foje pritraktas milittemojn sed ĉefe el intelekta vidpunkto, malofte raportas pri la dummilitaj vivkondiĉoj, sed preparas, same kiel la plej granda parto de la dummilita Esperanto-gazetaro plu aperanta, la post-militan periodon, kiam agado denove eblos. En la verka-ro de ĝia redaktoro Stellan Engholm, la milito ĉeestas pli

novajn, malpli facile haveblajn aŭ eĉ tute forgesitajn. Individuigitaj fontoj estas regule prezentataj en retejo alirebla de iu ajn interesato⁹. La esploron krome kompletigas partopreniga kolekto de memoro. Tiu konkretiĝas ĉu per rekta kontribuo de movadanoj aŭ per intervjuo de veteranoj. Esperantistoj kiuj konatiĝis pli precize kun iu aŭ alia fonto, prezentas kaj disponigas ĝin al la interreta publiko. Kelkaj intervjuoj estis realigitaj specife por la nuna projekto, aliaj pli malnovaj estis ciferece savitaj kaj enretigitaj por diskonigo. La projekto tiel laboras samtempe sur du historiaj ebnoj: la historiaj dokumentoj de la tempo kaj la tuta posteventa literaturo, kiu siavice konsistigas la memoron kaj post-memoron de la komunumo.

La esperantista verkistaro, malgraŭ la ideologia optimismo substrekita de Tonkin, estis forte influita de la eventoj ĉirkaŭ la mondmilito. Integrate literaturajn fontojn al sia repertuaro, historio ne alprenas la kritikan vidpunkton de beletro: ĝi ne klasifikas la verkojn laŭ ilia arta kvalito sed laŭ la originaleco de la enhavo. Rakontoj verkita dumilite estas malmultaj: el inter la esceptoj troviĝas la

Malgranda Revuo, n°1, 1943.

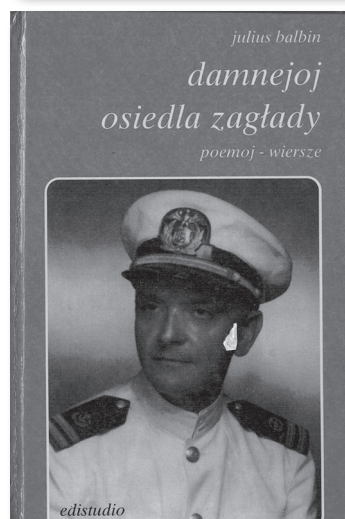
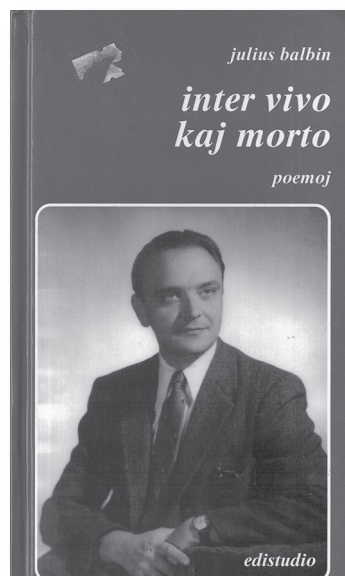
⁹ <https://mondmilito.hypotheses.org/>

¹⁰ G. Müller, «Hasegawa Teru alias Verda Majo (1912–1947). Eine japanische Esperantistin im chinesischen anti-japanischen Widerstand», Denise Gimpel, Melanie Hanz (red.): *Cheng - All in Sincerity. Festschrift in Honour of Monika Übelhör*, Hamburgo, 2001, 259–274.

metafore, filigrane. Tiu stranga foresto verŝajne ŝuldiĝas ne nur al la neŭtrala pozicio de la skandinava ŝtato. Ĉu temas pri fuĝo antaŭen, en abstraktan estontecon?

La spurojn de la milito oni devas konsekvence serĉi aliloke. Mi montris komence, ke iuj verkoj kiel *La Infana Raso*, kiu unuavide ne ŝajnas specife milita rakonto, povas esti legata kiel influitaj de la militaj eventoj, pli precize en tiu kazo de la homarneniiga atombombo. Aliaj famaj posteventaj verkoj pli rekte rakontas la militperiodon: *La Granda Kaldrono* (1978) de John Francis sekvas familiajn fadenojn el Skotlando inter la Unua kaj la Dua Mondmilitoj. La saman tempoperiodon, sed ĉi-foje observante la francan flankon, kovras la romano de Raymond Schwartz, *Kiel Akvo de l' Rivero* (1962). Ambaŭ estas kunpremitaj en la vaneco de milita sperto: la Unua Mondmilito ne malhelpis la ekeston de la Dua. Same ĉe Auld troviĝis tiu temo: la homaro ne lernas el siaj eraroj sed akumulo de eraroj ĉiufoje pligrandigas kaj plikatastrofigas la sekvan. Tiu interesa, inversa vidpunkto pri la progreso de la homaro respondas ankaŭ al la evoluo de la Esperanto-movado. Paradoxse ju pli la esperantistoj kontraŭbatalas la kulturan imperialismon, des pli ĝi enradikiĝas en la mondo: malplimultaj lingvoj malaperas ĉiutage en mondo regata de manpleno da dominantaj lingvoj.

Schwartz kaj Francis apartenas al la unua periodo, kiu sekvis la Mondmiliton; en tempo kiam ne nur verkisto estis mem atestanto de la eventoj sed ankaŭ plejparto de la legantaro mem travivis la militon. Atestanto mem, pretervivinto de pluraj naziaj koncentrejoj kaj ekstermejoj, Julius Balbin ekverkis malfrue. Longan tempon post la milito. Lia poemaro, preskaŭ komplete dediĉita al la amasa hommurdado kaj barbereco de la nazia reĝimo, aperis prese en la jaroj 1980 kaj 1990¹¹. Ne pro tio ili ne nur rakontas kio okazis, sed ili esprimas pli esplicite la bezonon trovi lingvon nemakulitan de la milita buĉado kaj tiu lingvo estas Esperanto. Laŭ Balbin la allogeco de la lingvo kuŝas ĝuste en ĝia manko de prestiĝo: «ĝi ne brilas per facetoj diamantaj» kaj ĝia potenco fontas el ĝia malforto aŭ pli precize el ĝia nekapablo perforti: «la klingo de ĝia glav' ne akras sufiĉe por mondregno». La verkado de poezio havas tamen socian celon. En la sama poemo, per tiu nekutima lingvo oni atingas la sentemon de la leganto. Lingvo, kiu estas «l' homajn korojn konkeri neniel tro febla»¹². Al la sama generacio apartenas malpli konataj verkistoj, mem atestantoj de la milito ofte en infanaĝo sed kiuj same kiel Balbin, verkis pri la eventoj kaj aperigis pli poste. Pasis multaj jardekoj ĝis ili decidis prilabori tiujn memoraĵojn, sendube sub influo de la tiama ĝenerala historia diskur-

Du poemaroj *Inter vivo kaj morto* (1996) kaj *Damnejoj* (1992) de Julius Balbin.

¹¹ J. Balbin, *La Hundulino de Buchenwald*, Merrick (NY), 1986; *Imperio de l' koroj*, Pisa, 1989; *Damnejoj*, Pisa, 1992; *Inter vivo kaj morto*, Pisa, 1996.

¹² J. Balbin, «Imperio de l' koroj», *Imperio de l' koroj*, Pisa, 1989, p. 44.

Hayasi Kenn, kovrilpaĝo de *Mi malamas...* (1983)

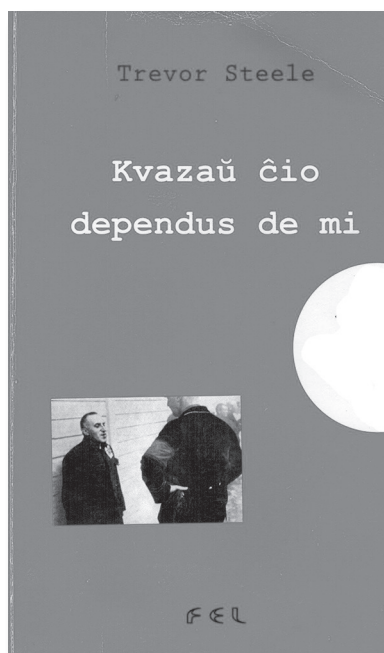
so konstruata. Ne malmultaj estas tiuj kiuj atendis ĝis la tempo priparoli la temon estu matura: la japano Hayasi Kenn (*Mi malamas*, 1983), la franco Serĝo Elgo (*La nokto de la ezoko*, 1992), la portugaldevena Manuel de Seabra (*La armeoj de Paluzio*, 1996), la maltano Carmel Mallia (*Ĉielarka estonto*, 2002)...

Kial do ili atendis tiom longe? Ili estis eble instigitaj de kelkaj antaŭuloj, sed grava sprono venis de la etoso de tiu jardeko de la 1980-aj jaroj kiam, post longa malintereso, remalfermiĝis la ĉapitro de la Holokaŭsto. La longa dokumentarfilmo de Jacques Lanzmann, *Ŝoaho* (1985), markas turnopunkton en la ĝenerala historio, kiu de tiam klopodas akumuli rakontojn de pretervivintoj el la ekstermejoj kaj pli larĝe pri tiu traŭmata kaj kompleksa tramilita sperto. Ankaŭ en Esperantujo, ekster la beletra sfero, plimultiĝis eldonado de vivrakontoj verkitaĵ unuapersono de rektaj atestantoj : Nina Langlet (*Kaoso*

i Budapest, 1982)¹³, Ada Fighiera-Sikorska (*De Tajgo al minaretoj*, 1991), Philipp Butinger (*Awtobiografio de nederlanda SS soldato*, 1993), Raimo Pystynen (*Finnaj fragmentoj*, 1995), Julien Ducrocq (*Taglibro de la reveno el mia deportiteco*, 1995), Ana Klag (*Kiel mi travivis la duan mondmiliton*, 1995), Roman Dobrzyński (*La Zamenhof-strato*, 2003), Chava Pressburger (*Taglibro de mia frato [Petr Ginz]*, 2005), Martin Stuppig (*Home en senhomeco*, 2016), Jaime Grau Casas (*Tagoj kaj Ruinoj*, 2017)... Ili montras grandan diversecon de situacioj kaj ankaŭ eble pridemandas ĉu iu rakontanto kiu estis esperantisto antaŭ la milito, same priskribas la eventojn kiel iu kiu poste esperantistiĝis. Ĉu krome la Esperanta retrorigardo estas specifa?

Same kiel ĉi lasta generacio, sed el alia vidpunkto, la verkistoj kiuj naskiĝis post la milito kaj aperigis pri la temo en la lastaj 30 jaroj, prezentas similan celpublikon: ilia verko direktiĝas al homoj kiuj preskaŭ ĉiuj ne mem travivis la militon. Ili foje peras familian aŭ grupan memoron sed ĉefe konstruas iun post-memoron ofte malsimilan al tiu sedimentiĝinta en la tuj postaj jaroj. Ekde la 1980-aj jaroj, multaj Esperanto-verkistoj, paralele al la apero de vivrakontoj, alprenis la temon. Ne plu la generacio de la verkistoj-pretervivintoj kiel Schwartz kaj Balbin sed posta generacio de homoj kiuj plej frue naskiĝis dum la milittempo.

La beletraj verkistoj de la postmemora generacio dediĉas – ankaŭ ekde la 1980-aj jaroj – signifan intereson al la temo: István Nemere (nask. 1944, *Sur kampo granita*, 1983), Trevor Steele (nask. 1940, *Apenaŭ papilioj en Bergen-Belsen*, 1994 [kaj postaj versioj]; *La fotoalbumo*, 2001; *Kvazaŭ ĉio dependus de mi*, 2009), Spomenka Štimec (nask.

Trevor Steele, kovrilpaĝo de *Kvazaŭ ĉio dependus de mi* (2009)

¹³ Tradukita al Esperanto : *Kaoso en Budapeŝto*, Varna, 2001.

1949, *Tilla*, 2002), Tomasz Chmielik (nask. 1957, *La horloĝo*, 2003), Mikaelo Bronŝtejn (nask. 1949, *Mi stelojn jungis al revado*, 2016)... Tiu kontinua listo, kiu indikas nur la plej konatajn el la proza sektoro de la originala beletro, montras kiom necesa estas ĉe Esperanto-verkistoj alproprigi la periodon ĉirkaŭ la Mondmilito. Iom post iom, dank' al tiu kontribuo, la persona rigardo de la Esperanto-verkantoj fariĝas parto de la imagosfero de la movado.

La defio de tia esplorprojekto kuŝas ĝuste en tio: uzante diversspecajn fontojn ĝi ne celas valorigi tekstojn beletre mankohavajn, mikante ilin kun pli altnivelaj kreaĵoj. Sed la kono de vivrakontoj, kiuj atestas aŭ beletrigas la realon, konsistigas korpuson provizantan per nova lumo ne nur la historion de Esperanto dum la milito sed ankaŭ la historion de la esperantistoj trans la milito. La analizo de tiu memora tuto paraleligas la Esperanto-historion kun la samepoka ĝenerala historio kaj prezentas novan rigardon al konataj faktoj. Ĝi enplektas la Esperanto-historion en la mondevoluon kaj mondproblemaron. Sed tiu aliro postulas ampleksajn esplorojn, ĝis oni komprenos ĉu Esperanto prezentas specifan kaj eble unikan vidpunkton al la mondo. La horizonto estas promesplena kaj sendube ebligos iam renovigi la demandaron de la transnaciaj studoj per perspektivo ĝis nun neglektita.

LITERATURO KAJ RAKONTOJ PRI LA DUA MONDMILITO

Militrakonto

Un regard transnational sur la seconde guerre mondiale. A transnational look at World War II.

Recherche...

PRÉSENTATION

Militrakonto est le carnet de bord d'une recherche sur l'imaginaire transnational de la seconde guerre mondiale à travers les sources en espéranto. Il recueille, diffuse et étudie des témoignages et des pièces littéraires provenant des cinq continents. Il cherche à saisir la spécificité des regards hors des cadres nationaux et des visions impériales.

MOTS-CLEFS

NOVAĴOJ GEOGRAFIO BIBLIGRAFO NEWSLETTER ESPLORKOMUNUMO KONTAKTU NIN FR-EN-PL-JA

HISpanio
VIKTIMO DE REVOLUCIO

HUNGARIO, SVEDIO
ŜIRMANTOJ EN BUDAPEŝTO

INDONEZIO (NEDERLANDA HINDIO), JAPANIO, NEDERLANDO
NEDERLANDA HINDIO SUB JAPANAJ JUGO

GERMANIO, HUNGARIO, POLLANDO
KOLEKTANTO, KIU SPITIS LA NAZIOJN

FRANCIO
ANTAŭEN!

FRANCIO, HISpanio
EN LA FRANCAJ KONCENTREJOJ

Retejo de la esplorprojekto militrakonto: <https://mondmilito.hypotheses.org/><https://mondmilito.hypotheses.org/>